

ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ (Policy Paper)

Автори:

Анна Олійник

Роман Подкур

Андрій Когут

Європейський інформаційно-дослідницький центр створено з метою надання народним депутатам України інформації, яка може бути використана ними у законотворчій діяльності. Центр здійснює пошукову, аналітичну і дослідницьку роботу щодо галузевих політик та права інших держав (насамперед країн ЄС) і міжнародних організацій.

Адреса: 01008, м. Київ, вул. Садова, 3 А, каб. 434.

Тел.: +38 (044) 255-36-69

E-mail: euinfocenter@rada.gov.ua

Веб-сторінка: euinfocenter.rada.gov.ua

Години прийому: з понеділка по п'ятницю, з 10.00 до 15.00.

Діяльність Центру є частиною проекту, що реалізує ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив» у рамках програми USAID «РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво». Програма USAID «РАДА», що виконується Фондом Східна Європа, сприяє становленню підзвітного, відповідального і демократичного парламентського органу. Більше на www.radaprogram.org.

Думки, викладені в цій публікації, є винятковою відповідальністю авторів дослідження та не обов'язково відображають точку зору USAID, Фонду Східна Європа та Лабораторії законодавчих ініціатив.

ЗМІСТ

I. Опис проблеми.....	4
II. Міжнародна практика	6
III. Сучасна державна політика та ключові проблеми.....	8
IV. Заінтересовані сторони.....	11
V. Варіанти вирішення проблеми	12
VI. Пропонований підхід до вирішення проблеми	15
VII. Пропозиції щодо вирішення проблеми	20

I. Опис проблеми

Встановлення та панування тоталітарного комуністичного режиму в Україні впродовж 1918-1990 рр. супроводжувалося масовими репресіями та терором. Так, за більш ніж 70 років було вбито, депортовано, засуджено за політичними статтями та піддано іншим видам репресій щонайменше вісім з половиною мільйонів осіб.

Докладні цифри щодо кількості репресованих та вбитих комуністичним тоталітарним режимом осіб досі точно не встановлені. За попередніми оцінками істориків можна виділити наступні категорії (дані не остаточні):

- «Червоний терор» (1918-1921) — близько 1 млн.
- Голод 1921-1923 рр. — близько 235-500 тис.
- Розкуркулювання і колективізація — тільки депортовано понад 502 тис. селян.
- Голодомор 1932-1933 рр. — 4,5-7 млн.
- Великий терор — понад 265 тисяч;
- Репресії в Західній Україні в 1939-1941 рр.:
  - депортовано — 327 тис.
  - заарештовано — майже 130 тис.
- Масові розстріли влітку 1941 р. — 24 тис.
- Депортація кримських татар у 1944 р. — понад 100 тис.
- Репресії проти антикомуністичного руху опору 1944-1953 рр.:
  - заарештовано — 134 тис.
  - розстріляно — 153 тис.
  - депортовано — 203 тис.
- Голод 1946-1947 — понад 1 млн. 100 тис. хворіло на дистрофію, десятки тисяч померли.
- Репресії проти дисидентів у 1960 – 1989 рр. — близько 1000 осіб.

Відповідно до оціночних даних, базованих на матеріалах Галузевого державного архіву СБУ, впродовж 1927-1990 рр. було заарештовано понад мільйон осіб, 545 тис. з них засуджені, у тому числі — щонайменше 140 тис. розстріляно. Крім того, від кінця 1920-х і до початку 1950-х років з України виселено 2 млн. 880 тис. селян і членів їхніх сімей. Останніми жертвами політичних репресій стали діячі українського визвольного руху 1970–1980-х років, які залишалися «в'язнями сумління» до кінця вісімдесятих років ХХ ст.

Відновлення незалежної держави Україна, визначення нею демократичного шляху розбудови політичної системи поставило перед нею також завдання відновити соціальний статус її громадян, що свого часу постраждали від незаконних переслідувань та репресій. Перш за все, мова йде про **відновлення довіри до держави**.

Фізичний і моральний тиск, насильство, обмеження в правах та інші форми злочинів проти людини та її гідності були практикою тоталітарного режиму. Відмежовуючись від злочинних радянських практик, приймаючи право людини за основу, зокрема право на справедливий суд, нормативно його закріплюючи, відмовляючись від безпідставного обмеження особистих свобод, логічною та послідовною була та є **потреба реабілітувати всіх жертв протиправних злочинних діянь радянського режиму**. Відновлення історичної справедливості та повернення морального боргу на рівні кожного окремого громадянина було і залишається обов'язком суверенної держави Україна.

Реабілітація жертв політичних репресій розпочалася ще в Радянському Союзі, відразу по смерті Сталіна, та вона охопила лише невелику частину постраждалих і протривала лише декілька років. Так, упродовж 1956-1959 рр. було реабілітовано близько 250 тис. громадян, як правило, засуджених в позасудовий спосіб. У наступні декілька років (до середини 1960-х рр.) було реабілітовано ще близько 60 тис. осіб і на цьому цей процес, фактично, зупинився.

Внаслідок демократичних процесів необхідність реабілітації жертв політичних репресій та комуністичного терору знову постала наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.. 17 квітня 1991 р., ще в Радянській Україні, було прийнято Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», який є чинним дотепер.

Право на реабілітацію відповідно до Закону поширюється на громадян колишнього СРСР, іноземних громадян та осіб без громадянства, які зазнали політичних переслідувань, на території України, включно з нинішньою територією Автономної республіки Крим, а також на осіб, які проживали в Україні або Криму та були переміщені за межі колишнього СРСР і теж зазнали політичних переслідувань.

Реабілітовані раніше особи не втрачають свого статусу, якщо підстави їхньої реабілітації не суперечать законодавству України.

Водночас те, що Закон приймався ще в Радянській Україні, зумовило у ньому ряд обмежень щодо повноцінної та всеохоплюючої реабілітації несправедливо засуджених за політичними, класовими, соціальними та релігійними мотивами (наприклад особи, які виступали за відновлення незалежності України та проти існування Радянського Союзу, не підпадають під реабілітацію).

II. Міжнародна практика

У більшості країн Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР законодавство про реабілітацію було прийнято на початку 1990-х років вже після «оксамитових революцій» та розпаду Радянського Союзу. Метою ухвалення цих законів було вирішення двох важливих питань. По-перше, вони мали на меті відновлення справедливості по відношенню до осіб, репресованих комуністичними режимами з політичних мотивів. Реабілітація цих осіб засвідчувала, що з точки зору нових демократичних країн Центрально-Східної Європи ці особи є такими, що не вчиняли кримінальних злочинів.

З іншого боку, реабілітуючи таких осіб, держава надавала їм відповідні пільги, соціальні виплати, особливий порядок нарахування трудового та пенсійного стажу, які бодай частково мали компенсувати заподіяну внаслідок політичних репресій шкоду їхньому здоров'ю та майну. У більшості випадків держава також повертала таким особам або їхнім нащадкам майно, вилучене у них під час арешту чи засудження, а у разі неможливості компенсувала вартість такого майна.

Одними з перших ці закони ухвалили країни Балтії в 1990 році (Латвія та Литва), далі на початку 1990-х ці закони вдосконалювались, до них вносились ґрунтовні зміни (латвійський закон через короткий проміжок часу ухвалювався у новій редакції). Також в цей період приймаються закони в Болгарії (1990), Румунії (1990), Україні (1991), Польщі (1991), Хорватії (1991), Молдові, Росії, Грузії та інших посткомуністичних республіках.

В Чехословаччині, наприклад, був присутній послідовний ряд законів: перший закон приймається 1968 року («Про судову реабілітацію»), згодом 1969 року з'являється закон «Про відповідальність за шкоду, заподіяну рішенням органу держави або його неправильними судовими діями», а в 1991 році – Закон «Про реабілітацію в позасудовому порядку» (акцент на питанні конфіскованої власності). Білорусь врегульовувала це питання на рівні постанов Верховної Ради. У Болгарії спочатку було відповідне рішення Народного Зібрання (1990 р.), а згодом прийняли Закон (1991).

Поруч із переліком осіб, що підпадають під реабілітацію, в законодавстві деяких країн (Румунія, Польща) було визначено категорії осіб, які реабілітованими бути не можуть на тих чи інших підставах. Здебільшого через співпрацю та участь у злочинах тоталітарних режимів. Деякі країни згодом розширили перелік осіб, яких також стосується питання відновлення історичної справедливості.

Нормативна база згаданих країн чітко визначає процедуру реабілітації відповідно до кожного конкретного національного випадку, регулює норми по-

вернення майна, виплати компенсацій у разі неможливості його повернення та інші проблемні питання.

Загальна рекомендація щодо необхідності реабілітації осіб, засуджених за діяння, які не вважаються злочинами у цивілізованому суспільстві, а також несправедливо засуджених осіб, була зафіксована в резолюції **Парламентської Асамблеї Ради Європи** «Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» № 1096 (1996). Вона базувалася на доповіді про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем, яка, фактично, узагальнювала загальноєвропейські практики.

III. Сучасна державна політика та ключові проблеми

На сьогодні процес реабілітації тих, хто постраждав від злочинів комуністичного режиму, регулює Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» № 962-ХІІ від 17 квітня 1991 р. та дві Постанови Верховної Ради:

- «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» № 963-ХІІ від 17 квітня 1991 р.
- «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» № 3812-ХІІ від 24 грудня 1993 р.

III.1. Ключова проблема: Закон не охоплює повною мірою всіх осіб, які стали жертвами політичних репресій радянської доби в Україні, і вони залишаються досі unrehabilitated.

Незадовільність Закону в першу чергу полягає у неврахуванні широкого кола осіб, які б також мали підлягати реабілітації, позаяк були переслідувані за соціальними, класовими, релігійними, національними чи іншими позаправовими мотивами.

Згідно з чинним Законом, реабілітації підлягають особи:

- які були засуджені позасудовими органами;
- які були засуджені за антирадянську агітацію та пропаганду;
- які були засуджені за поширення свідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад;
- які були засуджені за порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів;
- щодо яких з політичних мотивів застосовувалися примусові заходи медичного характеру;
- заслані і вислані з постійного місця проживання та позбавлені майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів.

Проте Закон не враховує ряд категорій осіб, що також мали би бути реабілітовані. Так, у статті 2 чинного Закону надто широко і нечітко сформульовано, хто не може бути реабілітованим (навіть якщо засудження відбулося у позасудовому порядку), і це призвело до обмеження відновлення прав репресованих, особливо тих, хто зі зброєю в руках боровся за незалежність України та проти Радянського Союзу.

Загалом, за попередніми оцінками істориків, має бути реабілітовано ще близько 15-20 тис. осіб.

III.2. Окрім Закону, у цій царині діють ще дві урядові постанови, які носять обмежувальний характер та назагал суперечать принципу відновлення громадянських прав жертв політичних репресій.

Постанова Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 15, ст. 88) не дозволяє реабілітацію учасників збройного визвольного руху, військовослужбовців, які перебували в полоні, тощо.

Пункт 4 постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., № 22, ст. 263) виключає з-під дії Закону «Про реабілітацію» виселені та депортовані народи.

III.3. Чинний закон не передбачає взагалі надання статусу осіб, що потерпіли від політичних репресій. Є широке коло осіб, які не були безпосередньо піддані політичним репресіям, на яких не було заведено кримінальну справу, але вони також прямо чи опосередковано потерпіли від політичних репресій у тій чи іншій формі.

Приблизна кількість потерпілих від політичних репресій радянської доби (перше коло родичів) **може становити до 6–10 тис. осіб.**

III.4. Процес реабілітації відповідно до чинного законодавства покладений на органи прокуратури (які діють спільно з органами державної безпеки) та відбувається за таким **алгоритмом**: органи прокуратури у взаємодії з органами державної безпеки здійснюють перегляд кримінальних справ. Після розгляду справи та підготовки відповідних висновків матеріали передаються в органи прокуратури, а за необхідності – у відповідні суди, які виносять свій остаточний вердикт за кожною кримінальною справою. На реабілітованих осіб органи прокуратури мають видавати відповідні довідки.

Органи місцевого самоврядування також визначаються безпосередньо залученими до процесу поновлення прав громадян в контексті практичного їх втілення. Законом встановлюється створення штатних комісій при обласних, міських і районних Радах народних депутатів, на які покладено вирішення питань, пов'язаних зі встановленням факту розкуркулювання, адміністративного виселення, з відшкодуванням матеріальних збитків, поновленням трудових, житлових, пенсійних та інших прав громадян, реабілітованих відповідно до Закону. Тобто, до компетенції комісії в органах місцевого

самоврядування входить вирішення питань з поновлення прав реабілітованих осіб, виплати компенсацій та регулювання питання відшкодування матеріальних збитків.

Відповідні підрозділи прокуратури були розформовані наприкінці 1990-х років (1998-1999), позаяк процес реабілітації, в основному, вже був проведений, і в них потреби більше не виникало.

Згідно з останніми змінами до законодавства органи прокуратури не можуть бути відповідальними за процес реабілітації, тож постає потреба визначити інституцію/ї, що будуть відповідати за реалізацію відновлення прав репресованих громадян.

III.5. Також питання щодо перегляду документів є актуальним в контексті доступу до архівних справ, що знаходяться у відповідних відомствах. Обласні архіви регулярно проходять перевірки. Проте є норма, що обласний архів відповідно до ст. 28 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (*Місцеві державні архівні установи створюються у порядку, передбаченому законом, для зберігання документів Національного архівного фонду, що мають місцеве значення, та здійснення управління архівною справою і діловодством на відповідній території. До місцевих державних архівних установ належать державні архіви областей, міст Києва і Севастополя, архівні відділи районних, районних у містах Києві і Севастополі державних адміністрацій*) на певній території, є координатором всіх архівних підрозділів. Однак на практиці ні сектор архівного забезпечення Служби безпеки України, ні сектор архівно-документального забезпечення Міністерства внутрішніх справ України йому жодним чином не підзвітні. Тобто, перевірити в дійсності, в якому стані перебувають документи, зазвичай неможливо.

III.6. Закон не містить дефініцій основних понять, які вживаються у ньому.

IV. Заінтересовані сторони

- Жертви політичних репресій.
- Члени сімей жертв політичних репресій та їхні родичі.
- Верховна Рада АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради.
- Органи прокуратури.
- Органи державної безпеки.
- Органи Міністерства внутрішніх справ.
- Українські суди, в тому числі Вищий спеціалізований суд України.
- Міністерство соціальної політики та органи соціального забезпечення на місцях.
- Міністерство юстиції.
- Архівні установи та архівісти.
- Український інститут національної пам'яті.
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.
- Історики, дослідники, краєзнавці, а також представники громадських організацій, які діють у сферах історії та прав людини.

Заінтересовані сторони загалом можна віднести до двох значних груп, перша з яких зацікавлена в проведенні реабілітації, а друга — причетна до її проведення та реалізації норм законодавства.

У першій групі насамперед ідеться про інтереси репресованих та членів їхніх сімей. Реабілітація, окрім забезпечення вже зазначеного морального боргу, також є відновленням юридичних та майнових прав, чесного імені і належного місця в суспільстві. Так, вона дасть підстави для виплати компенсацій, отримання соціальних пільг та відшкодування завданих збитків тією мірою, яка можлива в умовах сучасної української держави.

Друга група — це органи, які будуть безпосередньо залучені до процесу реабілітації. В першу чергу, це органи місцевого самоврядування: Верховна Рада АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради. Також сюди належать представники Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України, територіальних органів Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Державного комітету архівів України, Українського інституту національної пам'яті, апеляційних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, громадських організацій, які діють у сферах історії та захисту прав людини.

V. Варіанти вирішення проблеми

Зважаючи на те, що державна політика в сфері відновлення прав жертв політичних репресій базується на принципах, закладених Законом, прийнятим до відновлення незалежності України, вже двадцять чотири роки є необхідним оновлення його положень, яке би засновувалося на демократичних принципах та цінностях, закладених в Конституцію України, та послуговувалося б загальноєвропейськими рекомендаціями щодо національних політик реабілітації жертв тоталітарних режимів.

Ключовими є два головні питання:

1. Хто підлягає реабілітації?
2. Хто і яким чином проводить реабілітацію?

Є наступні альтернативні варіанти відповіді на поставлені питання:

V.1. Вирішення проблеми переліку категорій жертв політичних репресій та осіб, потерпілих від політичних репресій.

V.1.1. Перелік категорій осіб, яких належить визнати жертвами політичних репресій та реабілітувати, а також надати їм статус осіб, що потерпіли від політичних репресій, варто залишити у відповідності до чинного Закону без змін.

Попри те, що даний варіант враховує більшість основних категорій, постраждалих від комуністичного тоталітарного режиму, він має мало аргументів на свою користь. Перш за все, відповідно до вже існуючого переліку категорій була проведена реабілітація більшої частини жертв політичних репресій, вирішення інших проблемних питань не дасть можливості відновити права осіб, які досі залишаються nereабілітованими.

Громадські обговорення та консультації із заінтересованими сторонами засвідчили, що залишати питання реабілітації жертв політичних репресій в такому вигляді неприпустимо. Перелік осіб, що повинні бути реабілітовані, потребує розширення та оновлення відповідно до сучасних законодавчих практик.

V.1.2. Розширити перелік категорій осіб, яких належить визнати жертвами політичних репресій та реабілітувати, а також запровадити статус потерпілих від політичних репресій.

Розширення категорій осіб, зняття обмежень, наявних у чинному законодавстві, а також запровадження статусу потерпілих від політичних репресій дозволить завершити процес відновлення історичної справедливості щодо

осіб, які зазнали переслідувань комуністичним тоталітарним режимом, що формуватиме сприятливий імідж держави у сфері політики прав людини.

Застереженням може слугувати питання виділення додаткових коштів, необхідних для компенсації втрат та соціальних виплат. Попри те, що кількість осіб, які підлягають реабілітації, справді значна, експерти зазначають, що для держави не виникне вагомого навантаження в сенсі бюджетних виплат ресурсів, які повинні асигнуватися для забезпечення виплат реабілітованим. Більша частина тих, хто зазнавав безпідставних переслідувань з боку радянського режиму, вже відійшла з життя, тому Україна значно затрималася в часі із вирішенням питання реабілітації у повному масштабі.

Згідно з даними експертного наукового середовища, що ґрунтуються на довідковій інформації архіву Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та інших установ, що зберігають справи засуджених за часів радянської доби в Україні, кількість тих, кого ще належить реабілітувати, варіюється в приблизних цифрах **15-20 тисяч** (з них залишилося серед живих **та можуть претендувати на компенсації та пільги не більше 1000 осіб**). Головним чином, за словами науковців, це буде категорія адміністративно висланих селян.

Станом на сьогодні, за даними Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги як жертви політичних репресій, в Україні нараховується 6023 особи. Згідно з інформацією Міністерства фінансів України, у 2014 році, за звітами відповідних місцевих бюджетів, компенсації за роки позбавлення волі або примусового поміщення до лікувальних закладів та компенсації за вилучене майно реабілітованим особам та їх спадкоємцям отримали 25 осіб, а у 2015 році заплановано надати зазначені компенсації 27 особам.

V.2. Визначення механізму та відповідальної інституції/й за здійснення реабілітації.

V.2.1. Механізм, передбачений чинним законодавством, на даний момент фактично є непрацюючим. Перш за все, органи прокуратури відповідно до Конституції України та чинного Закону «Про прокуратуру» не можуть бути відповідальними за виконання функцій, передбачених Законом «Про реабілітацію».

Штатні комісії, передбачені чинним Законом, були утворені обласними, міськими і районними Радами народних депутатів і де-факто діяли при органах прокуратури.

Комісії повинні встановити факти, пов'язані з репресіями, після чого передати зібрані дані на перевірку в органи прокуратури, які спільно з органами

безпеки або виносять рішення про реабілітацію, або у випадку, коли за їхнім рішенням особа не підпадає під реабілітацію, справу надсилають на подальший розгляд суду.

Переважає більшість цих комісій, як правило, було розформовано наприкінці 1990-х рр., оскільки за їхніми оцінками процес реабілітації здебільшого вже був проведений.

V.2.2. Розгляд питання про реабілітацію проводиться спеціально сформованими комісіями при органах місцевого самоврядування обласного рівня.

Пропонується реорганізувати та відновити діяльність комісій з тим, щоб вони безпосередньо розглядали випадки та приймали рішення про реабілітацію жертв політичних репресій.

До складу комісій пропонується включити представників Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України, територіальних органів Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Українського інституту національної пам'яті, апеляційних судів.

У процесі провадження реабілітації також передбачена роль громадськості. До комісій входитимуть представники від науковців, краєзнавців, громадських та правозахисних організацій, які займаються відповідною проблематикою.

VI. Пропонований підхід до вирішення проблеми

VI.1. Розширення переліку категорій осіб, що підлягають реабілітації.

VI.1.1. У новій редакції закону слід чітко визначити **форми політичних репресій**, а також передбачити положення, згідно з якими особи, до яких було застосовано такі форми репресій, **мають бути реабілітовані** у разі виявлення безпідставності обвинувачення. Це зокрема особи, які:

- були позбавлені життя;
- були позбавлені волі або зазнавали обмежень у ній;
- перебували у фільтраційних таборах;
- були направлені на «відбудову народного господарства» після перевірко-фільтраційних таборів;
- примусово і безпідставно із політичних мотивів були поміщені до психіатричного лікувального закладу;
- мобілізовані та направлені до «трудової армії»;
- заслані на спецпоселення;
- депортовані без зазначення подальшого місцеперебування;
- відбували продовжений термін покарання у місцях позбавлення волі під час Другої світової війни 1939-1945 «до закінчення війни» або залишались у таборах для роботи у статусі вільнонайманих працівників (т. зв. «директивники»);
- позбавлені майна через конфіскацію за несправедливим рішенням суду чи позасудових органів, розкуркулення, вилучення під час обшуку чи залишення напризволяще внаслідок репресій;
- позбавлені житла чи переселені в гірше житло;
- позбавлені можливості професійної реалізації;
- позбавлені громадянства СРСР та вислані за межі СРСР;
- зазнали обмеження у праві проживання у визначених містах та регіонах СРСР;
- позбавлені громадянських прав за політичною, соціальною, класовою, національною або релігійною ознакою.

Окрім того, визначено, що реабілітації підлягають також наступні категорії осіб:

- засуджені позасудовими органами;
- засуджені за втечу з місця відбування покарання, якщо вони пізніше були визнані як політично репресовані;
- заручники, захоплені з політичних, соціальних, класових, національних або релігійних мотивів;

- які перебували під вартою за обвинуваченням з політичних, соціальних, класових, національних та релігійних мотивів, але справи щодо яких були припинені.

VI.1.2. Відповідно до аналізу законодавчих актів та конституційних норм радянського законодавства визначити, що одним зі свідчень політичного, класового, соціального, національного чи релігійного мотиву репресії є сам факт обвинувачення, засудження особи за рядом статей:

- 1) статтями 56, 57, 58, 61, 62, 62¹, а також: статтю 64 (у частині участі в антирадянській організації або організаційній діяльності щодо діянь, кваліфікованих за вищезазначеними статтями), статтю 187¹, частиною першою статті 187² Кримінального кодексу УРСР 1960 року (у редакції до 28 жовтня 1989 року);
- 2) статтями 54¹-54⁶, 54⁷-54¹⁴, частиною другою статті 58, частиною другою статті 58¹, статтями 67 (у частині агітації до вчинення діянь, передбачених статтями 57-59, 63-66), 75¹, 80, частиною першою статті 80¹, статтями 81, 85¹, 110-114 Кримінального кодексу УРСР 1927 року та аналогічними статтями кримінальних кодексів інших союзних республік, що входили до складу СРСР;
- 3) постановою Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР від 7 серпня 1932 року «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності»;
- 4) Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» від 28 лютого 1948 року та Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення у віддалені райони осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності та ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» 2 червня 1948 року;
- 5) статтю 7 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року;
- 6) статтями щодо порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви;
- 7) нормами законодавства щодо несплати податків (якщо розмір податку визначався особі як для куркульського господарства);

Велика частина справ «автоматично» після перегляду буде відноситися до таких, що підлягають однозначній реабілітації. Потрібно дослідити справи також на предмет того, чи відповідає кримінальна стаття вчиненому кримі-

нальному діянню, позаяк практика застосування кримінальної статті до людей, засуджених за політичними мотивами, була поширеною.

VI.1.3. Необхідно також визначити категорію осіб, які не були безпосередніми жертвами політичних репресій з формальної точки зору, але фактично також потерпіли від них. Такими належить визнати наступні категорії:

- 1) які втратили майно чи житло внаслідок репресії члена сім'ї;
- 2) дружини (чоловіки) осіб, які були розстріляні або померли в місцях відбування покарання та у подальшому були реабілітовані, якщо вона (він) до часу повідомлення про смерть репресованої особи не створила (створив) нової сім'ї;
- 3) дружини (чоловіки) осіб, які зазнали політичних репресій, та в подальшому були реабілітовані, якщо вона (він) за час перебування репресованої особи в місцях позбавлення волі, на засланні чи висланні, не створила (створив) нової сім'ї;
- 4) батьки (або особи, що їх заміняли) осіб, які зазнали політичних репресій, та в подальшому були реабілітовані;
- 5) брати і сестри, інші родичі осіб, які зазнали політичних репресій, та у подальшому були реабілітовані, якщо вони на час застосування політичної репресії були членами сімей або перебували на утриманні репресованих осіб;
- 6) діти, батьки яких були репресовані, за умови, що вони народилися не пізніше десяти місяців від дня арешту батька;
- 7) діти, які залишилися в неповнолітньому (малолітньому) віці без опіки одного або обох батьків, яких було репресовано;
- 8) діти, які перебували разом із батьками, опікунами, піклувальниками (або особами, що їх заміняли), які підлягають реабілітації за цим Законом, в місцях позбавлення волі, на засланні (спецпоселенні) чи висланні, а також народжені у місцях ув'язнення або заслання, вислання батьків;
- 9) діти репресованих батьків, які перебували у віці до 18 років у спецприймальниках або розподільниках Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР, дитячих будинках (якщо їхні батьки були (мали би бути) реабілітовані);
- 10) члени сім'ї, яка була утворена під час знаходження одного з подружжя під дією директиви Народного комісара внутрішніх справ СРСР та Прокурора СРСР № 185 від 29.04.1942 року (були залишені після закінчення терміну ув'язнення на додатковий термін до кінця війни або відправлені в трудові табори на відбудову господарства).

VI.2. Визначення категорії осіб, що підлягають автоматичній реабілітації.

Такими є особи, яких було засуджено в позасудовому порядку. Розширюється перелік найменувань органів, що виносили судові рішення, не маючи належної компетенції.

Так, засудженими в позасудовому порядку особами вважаються такі, вироки яким виносили: колегія Всеросійської надзвичайної комісії, Всеукраїнської надзвичайної комісії, колегії губернських надзвичайних комісій, районні та повітові політбюро, революційні трибунали, Державний комітет оборони, Особливі наради при Об'єднаному державному політичному управлінні СРСР, Державному політичному управлінні УРСР, Народному комісаріаті внутрішніх справ СРСР, Народному комісаріаті внутрішніх справ УРСР, Міністерстві внутрішніх справ СРСР, Міністерстві державної безпеки СРСР, «трійки» та «двійка» (комісія у складі наркома внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР), а також будь-який інший позасудовий орган, що призначав санкції за кримінальним законодавством або аналогічні їм.

VI.3. Призначення моральної та матеріальної компенсації, відшкодування отриманих майнових збитків для реабілітованих осіб та потерпілих від політичних репресій.

Перелік пільг та матеріальних компенсацій для реабілітованих пропонується зберегти без змін відповідно до норм чинного законодавства.

Для осіб, потерпілих від політичних репресій, передбачити можливість отримання компенсацій та пільг.

Порядок виплати компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим особам варто врегулювати Положенням, що затверджуватиметься Кабінетом Міністрів України.

Для реалізації права на користування пільгами реабілітовані особи та потерпілі від політичних репресій отримують посвідчення єдиного зразка, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Видача цього посвідчення проводиться за місцем проживання відповідною комісією.

VI.4. Формування спеціальних комісій з реабілітації та визначення процедури.

Комісії створюються Верховною Радою АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами. До складу комісії залучаються представники, делеговані від Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України, територіальних органів юстиції України, Генеральної прокуратури України, Українського інституту національної пам'яті, апеляційних судів АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя та громадськості.

Комісія розглядає питання реабілітації навіть у тих випадках, коли справа на особу не збереглася або особі раніше було відмовлено у реабілітації. З метою винесення рішення вивчають матеріали архівної справи, можуть за потреби залучати експертів та спеціалістів у тій чи іншій сфері.

В процесі провадження реабілітації також необхідно передбачити **роль громадськості**. До груп, що займатимуться питанням реабілітації, входитимуть представники від науковців та громадських організацій, зацікавлених відповідною проблематикою.

VII. Пропозиції щодо вирішення проблеми

VII.1. Ухвалити нову редакцію Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій», в якій закріпити перелік тих, хто підлягає реабілітації, прописавши алгоритми проведення такого процесу: хто може подавати заяву щодо проведення реабілітації, хто здійснює перегляд та ухвалює рішення. Передбачити для потерпілих від політичних репресій компенсації та пільги.

VII.2. Скасувати Постанову Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

VII.3. Скасувати пункт 4 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

VII.4. Утворити на рівні АР Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад спеціальні комісії, які здійснюватимуть процес реабілітації всіх осіб, що прямо чи опосередковано стали жертвами політичних репресій, на основі заяв від фізичних та юридичних осіб.

Затягування реалізації процесу реабілітації жертв політичних репресій є неприпустимим, адже йдеться про людей здебільшого похилого віку. Зволікання із прийняттям нового закону призведе до того, що вони будуть реабілітовані посмертно, не отримають відшкодувань та не зможуть скористатися поновленими правами.

¹ Окремі дані подано за матеріалами міжнародної пересувної виставки Платформи європейської пам'яті та сумління «Тоталітаризм у Європі: фашизм — нацизм — комунізм».

² Дмитро Веденєв. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті // <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584>